

Llibertat, igualtat i laïcitat en l'àmbit educatiu

Francisca Pérez-Madrid

Els atemptats de l'11-S de 2001 als Estats Units, a Bali el 2002, a Madrid el 2004, i a Londres el 2005 –entre d'altres factors– han provocat que la religió estigui més present a les agendes polítiques, socials i culturals dels països d'arreu del món, malgrat les declaracions reiterades que rebutgen una identificació *a priori* entre terrorisme i religió. Religió i seguretat conformen, doncs, un nou binomi, un nou enfocament per a la promoció dels drets humans de la pau internacional.

UNA NOVA SENSIBILITAT EN L'ORDRE INTERNACIONAL

Els organismes internacionals han promogut diverses iniciatives en l'àmbit de les competències que els corresponen, moltes d'elles centrades en el món de l'educació,¹ un dret transversal que és alhora civil, polític, econòmic, social i cultural.² Aquesta defensa creixent de la diversitat cultural tendeix a integrar estratègies globals de desenvolupament sostenible. Les autoritats públiques cada vegada són més conscients de la necessitat de desenvolupar un diàleg intercultural i, per tant, per tal de garantir la seguretat en el nou marc de la *plurireligiositat*, cal dedicar una atenció especial a l'educació. Això no ens ha de sorprendre, ja que la utilització «política» de l'educació té una llarga història.

ELS DRETS DE L'ESTAT EDUCADOR

Si mirem enrere en el temps, dins el món occidental podem recordar el cas d'Esparta o les teories de Plató. Segons aquest filòsof, l'educació és educació política, una educació que capacita per intervenir en els afers públics.³ Ara bé, durant un llarg període –concretament des del segle VI– gran part de les escoles en l'àmbit occidental han estat escoles cristianes, promogudes per la jerarquia eclesiàstica o bé per la noblesa. El seu desenvolupament fou notable durant l'Edat Mitjana, fins al punt que les primeres universitats van sorgir al si de les escoles catedralícies. Fou amb l'aparició de l'Estat absolutista quan va començar, a Alemanya, l'organització de la instrucció pública per part dels estats protestants. Tanmateix, a les monarquies catòliques l'Església continuava tenint el pes de l'educació per mitjà de les seves institucions.

El canvi decisiu es va produir amb la Revolució Francesa, amb el substrat ideològic de la Il·lustració. A la Constitució de 1791 es va proclamar com a deure de l'Estat l'organització de la instrucció pública dels ciutadans i, més tard, fou Napoleó qui va dur a terme aquesta tasca de manera efectiva. Com a conseqüència del racionalisme empíric, es prescindí del dret diví i es pretenia forjar una nova moral, que fos independent de tota ideologia. També cal dir que l'oposició a l'Església i als religiosos formava part de la lluita contra els estaments tradicionals. En qualsevol cas, el procés de secularització que va caracteritzar aquesta nova etapa va incidir especialment en l'educació.⁴

BREU REFERÈNCIA AL MODEL FRANCÈS DE LAÏCITAT

L'orientació neutra de l'ensenyament es va plantejar a França al final del segle XIX com l'única solució possible per respectar la llibertat de l'individu i la intimitat de les consciències. Se suposava que la cultura i la vida pública s'havien d'emancipar de qualsevol nota religiosa, i així s'evitaria qualsevol coacció externa en l'àmbit públic. Jules Ferry, ministre de la Instrucció Pública, fou l'artífex de l'escola republicana, plantejada com una escola gratuïta, obligatòria i laica.⁵ La Llei francesa, de 1905, de separació entre Església i Estat va establir un ensenyament públic laic, si bé també preveia l'existència d'escoles lliures o privades sense cap mena d'exclusió respecte del caràcter confessional. Com ha assenyalat Souto, tot i la rotunditat de la declaració de laïcitat de la instrucció pública, la Llei de finances francesa, de 31 de març de 1931, declarava que «el manteniment de la llibertat d'ensenyament és un dels principis fonamentals de la República».⁶

En canvi, la introducció de la laïcitat en l'educació a Espanya durant la Segona República va ser molt diferent. Aquest procés, que al país veí s'havia realitzat al llarg d'un quart de segle, a l'Estat espanyol es va desenvolupar en dos anys. Primer es va prohibir l'exercici de l'ensenyament als ordes religiosos, després es va decretar la substitució de les seves escoles per altres d'estatals i, finalment, es va dissoldre la Companyia de Jesús,⁷ tot i que teòricament es mantenia la possibilitat

legal de crear escoles privades. Com ha assenyalat Molero Pintado, «una política de fustigació oberta de l'Estat a l'Església –com efectivament es va fer– potser va produir gratificacions peremptòries entre els grups més radicals, però difícilment podia aspirar a consolidar-se de manera permanent».⁸

Actualment, des d'alguns sectors de l'esfera política s'està tornant a plantejar la necessitat de consolidar la laïcitat al nostre país –especialment a l'ensenyament– com si es tractés d'una exigència constitucional, una purificació del sistema. Això no obstant,

durant el quart de segle de vigència de la Constitució, no s'ha esmentat mai el terme *laïcitat* a la legislació estatal o autonòmica, i la jurisprudència del Tribunal Constitucional només fa algunes referències a la *laïcitat positiva*.⁹

Per tant, sembla que les reclamacions a favor d'una laïcitat responen més a raons político-ideològiques que a raons jurídiques, partidàries de reintroduir en el nostre ordenament jurídic el model francès, malgrat que aquest constitueixi una excepció en el marc europeu.

Per tal de garantir la seguretat en el nou marc de la plurireligiositat, cal dedicar una atenció especial a l'educació

Un «valor» d'una modernitat extraordinària. D'aquesta manera qualificava la laïcitat Jacques Chirac l'any 2003, i destacava que aquest «principi-valor» expressa l'esperit de la tolerància, de respecte i de diàleg que ha de prevaler ara més que mai. Estem davant d'un valor *fundacional* de la República, fruit de la història francesa, que incorpora les virtuts republicanes admirables de tolerància i neutralitat de l'Estat respecte de la religió. Realment, des dels anys posteriors a la Revolució de 1789 fins ara, aquest concepte s'ha anat elaborant i materialitzant. Potser als darrers anys s'ha insistit especialment en subratllar la perspectiva *funcional* de la laïcitat, en la mesura que pot ser l'instrument eficaç per aconseguir un espai veritablement neutre que faciliti la convivència pacífica en una societat cada vegada més multicultural i diversificada, particularment en l'àmbit religiós.

Un dels escenaris principals en els quals s'han aplicat mesures *pro laïcitate* és l'àmbit educatiu, fins al punt que podríem dir que es tracta del banc de proves principal d'aquesta política neutralitzadora. El febrer de 2003 es va aprovar un projecte de llei sobre la prohibició de signes religiosos a l'escola, que va provocar un fort debat; tanmateix, la Llei va entrar en vigor l'1 de setembre de 2004.¹⁰

D'aquesta manera, com han assenyalat diversos crítics, la instrumentalització de la laïcitat amb una finalitat integradora¹¹ ha cristal·litzat en una «*laïcité de combat*» uniformadora que proscriu la simple manifestació de les creences –el simple ús de les peces de vestir–¹² en l'àmbit educatiu públic, la qual cosa desplaça una possible «*laïcité pacificatrice*».¹³

La història no oblida, i a vegades es repeteix. Per això, paga la pena recordar que la laïcitat no sempre ha estat el resultat de l'harmonia o de la separació estricta entre el poder polític i el religiós sinó que, com diu T. J. Gunn, també ha estat el fruit del conflicte i de l'hostilitat. És per això que aquest autor ha qualificat la descripció oficial de la laïcitat com un «mite».¹⁴ Potser ha emprat aquest terme per donar a entendre que es tracta d'un principi al qual «s'atribueixen unes qualitats o unes excel·lències que no té, o bé una realitat que li falta»; també podria haver utilitzat aquest terme per destacar que al llarg del temps s'ha forjat «una narració meravellosa, situada fora del temps històric i protagonitzada per personatges de caràcter diví o heroic, que interpreta [...] grans esdeveniments de la humanitat».¹⁵ En qualsevol cas, són idees que necessiten persones que les expliquin de tant en tant, els anomenats *mitògrafs*, els quals transcriuen visions o experiències que no han conegut personalment. Tanmateix, normalment aquestes persones, en narrar les seves històries, hi han de donar una interpretació adequada.¹⁶ Ara bé, en l'àmbit de la *res publica*, és especialment important mesurar molt bé els límits entre el mite i la realitat, sobretot quan es vol exportar una laïcitat amb una denominació d'origen prou determinada. En el camp de les actuacions polítiques, de l'exercici dels drets humans fonamentals, «no valen els mites» perquè, com ja hem dit, estem davant la Història.

L'orientació neutra de l'ensenyament es va plantejar a França al final del segle XIX com l'única solució possible per respectar la llibertat de l'individu i la intimitat de les consciències

UN PROBLEMA AMB DIVERSES SOLUCIONS A ESCALA MUNDIAL

Com hem dit al començament, és un fet evident que, en l'escenari internacional, les declaracions recents d'organismes internacionals i les polítiques de diversos estats no s'orienten unànimement a favor de la negació, la neutralització o el desconeixement del factor religiós en l'àmbit educatiu, sinó ben al contrari.

En primer lloc, podem recordar la Conferència internacional de Madrid sobre l'eliminació de la discriminació religiosa i de la intolerància en l'educació, organitzada per les Nacions Unides l'any 2001, en col·laboració amb el govern espanyol.¹⁷ El propòsit de la cimera era establir una sèrie d'estratègies per combatre la intolerància religiosa i la discriminació, i promoure la llibertat religiosa i de creences mitjançant l'educació. A la declaració final de la Conferència es demanava que s'enfortís l'educació en drets humans i que es proporcionés als alumnes un nivell més alt de coneixements i de comprensió envers altres visions de la vida.

La Coalició d'Oslo sobre Llibertat Religiosa i de Creences –una organització d'acadèmics, representants de diverses confessions religioses, ONG i altres organitzacions internacionals– ha assumit el paper de fer el seguiment de com es posen en pràctica les conclusions de la Conferència. En aquest sentit, s'ha proposat, en primer lloc, desenvolupar una xarxa interdisciplinària que contribueixi al desenvolupament i a la difusió de material educatiu sobre la llibertat de religió i de creences com a dret humà i sobre la tolerància respecte a la religió i les creences i, en segon lloc, avaluar els diferents models educatius (educació cívica, ensenyament sobre la religió i les creences, etc.) arreu del món per veure si contribueixen a la tolerància i a la comprensió entre persones amb creences i visions de la vida diferents i si s'ajusten als nivells de drets humans internacionals.

Per la seva banda, l'any 2002 el Banc Mundial va reunir líders i institucions de diversos credos religiosos per tal d'estudiar els valors compartits entre les diverses tradicions i els sistemes filosòfics, i els seus interessos i aspiracions comuns, especialment en l'àmbit de l'ensenyament.¹⁸

I si ens fixem en les polítiques concretes dels governs, només cal observar el que succeeix als Estats Units, on hi ha un model de separació entre Església i Estat similar al model francès, almenys des del punt de vista teòric.¹⁹ És prou significativa aquesta citació del cas *Everson v. Board of Education* de 1947, que ha servit de base al Tribunal Suprem dels Estats Units en moltes decisions posteriors: «No es pot recaptar cap impost ni quantitat, gran o petita, per ajudar institucions o activitats religioses, sigui quina sigui la seva denominació, o en el cas que puguin implicar l'ensenyament o la pràctica de la religió. Cap estat i tampoc el Govern federal no poden participar, obertament o en secret, en els assumptes d'organitzacions o grups religiosos, o viceversa. En paraules de Jefferson, la clàusula de no-establiment de religió per part de la llei es va utilitzar per aixecar un mur de separació entre l'Església i l'Estat».²⁰

L'any 1995, un grup d'organitzacions polítiques i religioses americanes va fer una declaració de principis sobre la religió a les escoles.²¹ Un any més tard, el Departament d'Educació va distribuir una guia als dirigents dels centres educatius, que es basava en el projecte que aquest grup havia presentat. La idea de fons de la guia era la següent: les escoles públiques no poden fomentar ni impedir la religió.²² Tanmateix, deia explícitament que l'ensenyament sobre les religions a les escoles públiques era constitucional, com ha indicat el Tribunal Suprem en altres ocasions.²³ L'enfocament que es doni a aquest ensenyament ha de ser acadèmic, com una part més d'un pla d'estudis integral, i mai com a adoctrinament; es poden fer referències al factor religiós no tan sols quan es plantegi alguna qüestió de manera natural per mitjà de les classes d'història o de literatura, i també es poden oferir cursos especials sobre religió.

Pel que fa a la jurisprudència, algunes resolucions recents mostren un canvi de sensibilitat important a favor del respecte a la diversitat de creences i de la llibertat d'elecció del tipus d'ensenyament per part dels pares, fins i tot quan aquesta és motivada per qüestions ideològiques o religioses. Així, en el cas *Good News Club v. Milford Central School*, d'11 de juny de 2001, el Tribunal Suprem va declarar que no es podia impedir que els grups religiosos oferissin formació i convoquessin trobades d'oració en els temps lliures escolars a l'escola pública, de la mateixa manera que es permetia l'accés als centres d'altres tipus d'organitzacions; abans d'aquesta decisió, aquests grups només podien tractar de qüestions socials, però no podien desenvolupar activitats de culte als centres públics.²⁴

Un dels casos relativament recents que probablement tindrà una gran transcendència en la legislació futura és el *Zelman v. Simmons-Harris* de 2002. En aquest cas es qüestionava la constitucionalitat d'un programa de xecs escolars a Cleveland (Ohio) per mitjà del qual es facilitaven fons públics als pares, unes determinades ajudes econòmiques, per tal de pagar la matrícula en algunes escoles parroquials. El magistrat Rehnquist va assenyalar en aquesta sentència que el programa d'Ohio era completament neutral respecte a la religió. De fet, aquestes ajudes concedides simplement ampliaven les possibilitats d'elecció de les persones. El programa facilitava que aquells ciutadans poguessin exercir una autèntica elecció entre les opcions escolars públiques i privades, seglars i religioses.²⁵ A més, un altre argument que subratllava la neutralitat d'aquests programes és que els diners es facilitaven directament als pares, no a les escoles, i eren ells els qui podien utilitzar aquells fons, els qui triaven una escola qualsevol que participés en aquest pla. Per aquest motiu, es va considerar la plena constitucionalitat dels xecs escolars, encara que indirectament implicaven el finançament d'escoles confessionals.²⁶

En canvi, en el cas *Elk Grove v. Newdow*, de 14 de juny de 2004, el Tribunal Suprem dels Estats Units va rebutjar entrar en el fons de l'assumpte perquè va considerar que al demandant li faltava legitimitat. La matèria en qüestió era la possible inconstitucionalitat de la promesa voluntària de fidelitat a la bandera que es fa als centres escolars de diversos estats, en aquest cas a Califòrnia, abans de començar la jornada, ja que la fórmula que es recita en aquests actes patriòtics inclou les paraules «sota Déu».²⁷

Un dels escenaris principals en els quals s'han aplicat mesures pro laïcitate és l'àmbit educatiu

Des d'alguns sectors de l'esfera política s'està tornant a plantejar la necessitat de consolidar la laïcitat al nostre país –especialment a l'ensenyament– com si es tractés d'una purificació del sistema

En l'àmbit europeu, cal destacar l'activitat del Consell d'Europa amb relació al tema de la diversitat de creences en el món educatiu. Ja l'any 1999 va aprovar la Recomanació 1396 sobre religió i democràcia,²⁸ que reconeixia que les escoles eren el lloc clau on s'havien de promoure una sèrie de mesures relatives a l'educació intercultural i a l'ensenyament «sobre les religions».²⁹ Es recomana als estats, entre altres coses, la promoció de l'educació *sobre les religions* en particular com un conjunt de valors respecte del qual els joves desenvolupin un cert discerniment, i que s'eviti qualsevol conflicte entre l'ensenyament de la religió que l'Estat ofereix i les creences familiars dels nens.

Es pot dir que aquest organisme ha assumit l'anàlisi de la dimensió religiosa de l'educació com un repte, un objectiu fonamental que pot contribuir a reforçar la democràcia i la protecció dels drets humans.³⁰ La diversitat cultural, la multiplicitat d'identitats, la varietat de confessions religioses i els seus punts de vista, com també el valor i els límits del diàleg, no poden ser qüestions alienes al món de l'ensenyament.³¹ En aquesta línia, durant l'any 2004 es van organitzar a Oslo dues reunions intergovernamentals: «The Religious Dimension of Intercultural Education» i «Teaching for Tolerance». Entre les conclusions d'aquestes cimeres podríem destacar el desig de promoure l'entesa i el respecte intercultural i interreligiós, la reafirmació del dret a no rebre una formació i/o un ensenyament contraris a les pròpies conviccions i la recomanació

d'estudiar les considerades «bones pràctiques» en aquest àmbit.

És a dir, de la lectura de tots els documents de treball estudiats s'observa que, en comptes de considerar l'escola pública com un lloc asèptic o indiferent davant del fet religiós, es pretén integrar i tenir en compte les diferències en aquest àmbit com a punt de partida per millorar en el respecte a la llibertat religiosa; més encara, es recorda explícitament la dimensió pública del factor religiós, que mai no pot ser relegat a l'esfera privada.³² L'any 2004, l'Oficina Internacional d'Educació (OIE) de la UNESCO va publicar un estudi segons el qual, en els nou primers anys d'ensenyament obligatori, les classes de religió apareixen com a matèria comuna en els plans d'estudi de 73 dels 142 països ana-

litzats. En el continent europeu, la complexitat dels sistemes educatius dificulta la definició exacta de trets comuns pel que fa a l'ensenyament religiós. Tanmateix, la gran majoria dels països inclou aquesta matèria en els seus programes escolars, segons dades de l'Oficina Estadística de les Comunitats Europees i d'altres organismes de la Unió. Es pot dir que només França exclou l'ensenyament de la religió del pla d'estudis.

L'EDUCACIÓ COM A TRANSMISSIÓ DE LA CULTURA

A propòsit d'aquesta qüestió, s'hi poden adduir no tan sols raons conjunturals, d'oportunitat històrica o sociològica. Si hom aprofundeix en el concepte mateix d'educació, apareixen molts arguments que fonamenten la presència del factor religiós en l'àmbit escolar. Ara fa uns quants anys,

el filòsof francès Paul Ricoeur expressava al diari *Le Monde* la seva sorpresa davant algunes conseqüències de la laïcitat francesa en l'àmbit escolar. Concretament, alertava del fet que en l'ensenyament públic es parlava dels déus egipcis o grecs, que els joves tenien algunes nocions d'Isis i d'Osiris o dels amors de Zeus, però desconeixien completament qui eren Ezequiel o Jeremies, o què és un salm.

De la mateixa manera, el catedràtic italià Dalla Torre afirma que en un sistema escolar públic en el qual s'expressa la societat civil, el projecte educatiu i l'oferta formativa han de partir necessàriament del context social concret i cultural, de les instàncies en què les comunitats locals concretes s'expressen i, d'una manera particular, de la seva identitat. Així, justifica que no hi ha cap dubte que existeix una identitat italiana forjada a partir del catolicisme i que aquesta no pot ser cancel·lada, eliminada, com tampoc no es poden eliminar la *Divina Comèdia* o els frescs de Giotto.³³

Actualment, es podria dir que hi ha una unanimitat doctrinal respecte del paper de l'educació en la construcció d'una nova ciutadania, d'una cultura de pau i de comprensió internacional. Per tant, quan s'elaboren les polítiques educatives d'un país s'han de tenir en compte els factors culturals, com ara les tradicions i les creences, els sistemes de valors, les normes ètiques i espirituals, els costums, els estils de vida, les cerimònies religioses i històriques; podríem dir que aquest conjunt s'hauria de tractar com un veritable patrimoni immaterial, que no implica una identificació o una presa de posició de l'Estat davant la religió.

En aquest sentit, la *Declaració universal sobre la diversitat cultural* de la UNESCO, de l'any 2001, reconeix aquesta visió unitària de l'educació i la cultura; així, a l'article 5 estableix que «tota persona té dret a una educació i a una formació de qualitat que respecti plenament la seva identitat cultural; tota persona ha de poder participar en la vida cultural que triï i exercir les seves pròpies pràctiques culturals, dintre dels límits que imposa el respecte dels drets humans i de les llibertats fonamentals».

D'aquest article es poden deduir algunes observacions. En primer lloc, que el respecte ple a la identitat cultural és absolutament incompatible amb l'exclusió de la dimensió religiosa, com si es tractés d'un aspecte divisible de la pròpia cultura. S'ha dit, amb encert, que «la cultura és la manera d'existir de l'home i l'educació és el nom subjectiu de la cultura».³⁴

En aquest sentit, el Comentari general de les Nacions Unides a l'article 13 del Pacte de drets econòmics, socials i culturals exclou la instrucció religiosa en una religió o una creença concreta a l'escola pública, llevat que estigui previst com una exempció no discriminatòria o com una alternativa.³⁵ Per tant –i és important subratllar-ho–, és absolutament compatible amb l'article 13 una educació obligatòria que inclogui l'adoctrinament en una religió o unes creences particulars, quan s'hagin previst exempcions i possibilitats que estiguin d'acord amb els desigs dels pares o tutors.³⁶

En segon lloc, de l'article 5 de la Declaració sobre la diversitat cultural també es pot deduir que estem davant d'un autèntic dret de llibertat, un veritable dret d'elecció per part dels subjectes, i no tan sols davant d'un dret-prestació la satisfacció del qual correspon a l'Estat.³⁷

S'ha proposat desenvolupar una xarxa interdisciplinària que contribueixi al desenvolupament i a la difusió de material educatiu sobre la llibertat de religió i de creences com a dret humà

ELS DEURES DE L'ESTAT ENVERS L'EDUCACIÓ

«En la majoria dels treballs només s'analitza el dret a l'educació des de la vessant social. Ens sembla que aquesta llacuna obeeix a motius ideològics, ja que són molts els qui consideren que el fet de subratllar l'aspecte de llibertat podria fer perillar el que s'ha aconseguit amb la igualtat d'oportunitats: afavorir les classes acomodades o cultes, en detriment de la cohesió social». ³⁸ D'acord amb aquestes paraules, no es poden presentar els dos aspectes d'un mateix dret a l'educació com si fossin incompatibles, com si l'*accès de tots* a l'educació exigís, com a preu, la renúncia al dret d'elecció per part dels pares. ³⁹ Ells són els *titulars originaris* d'aquest dret, ⁴⁰ de forma inderogable i per dret natural, ⁴¹ i no poden ser substituïts per l'Estat. Així ho reconeixen la Declaració universal dels drets humans, el Pacte internacional de drets civils i polítics, ⁴² el Pacte internacional de drets econòmics, socials i culturals ⁴³ i el Tractat de Constitució europea, ⁴⁴ com un dret preferent «dels pares» a escollir el tipus d'educació per als seus fills en escoles distintes de les creades per l'Estat, que reconeix també l'obligació dels estats de garantir una edu-

cació religiosa i moral d'acord amb les seves conviccions. ⁴⁵ Com va afirmar el Tribunal Suprem dels Estats Units l'any 1925, en la decisió del cas *Pierce v. Society of Sisters of the Holy Names of Jesus and Mary*, «els nens no són criatures de l'Estat; els qui els han criat tenen el dret i el deure de mantenir-los i preparar-los per a les obligacions del futur». ⁴⁶

La determinació dels objectius de l'educació està molt lligada amb la idea que es tingui del paper que l'Estat ha de fer en la política educativa. Coomans atribueix a l'Estat un triple deure de «respecte», «protecció» i «gaudi ple del dret»: «El primer nivell

és el del deure de respecte, pel qual es prohibeix a l'Estat de vulnerar els drets i les llibertats reconeguts, la qual cosa vol dir que s'ha d'abstenir d'immiscir-se en l'exercici d'aquests drets o llibertats i de restringir-los. El segon nivell és el del deure de protecció, que obliga l'Estat a adoptar mesures legislatives i d'altres tipus per evitar i prohibir que tercers vulnerin els drets i les llibertats individuals. El tercer nivell es refereix al deure de vetllar pel gaudi ple del dret. Aquest deure es podria qualificar de programàtic i comporta una visió a llarg termini. En general, exigeix aportacions financeres que els particulars no poden assumir per si sols. Aquesta tipologia de deures és aplicable als drets econòmics, socials i culturals, com també als drets civils i polítics, i demostra que el gaudi d'un dret determinat requereix, alhora, l'abstenció i la intervenció de l'Estat». ⁴⁷

Cada un d'aquests tres tipus de deure s'ha de complir en els dos vessants del dret a l'educació: la dimensió social i la dimensió de llibertat. Per aquest motiu, cal que l'Estat intervingui per fer possible l'accés a l'educació. D'altra banda, la llibertat personal dels particulars es pot plasmar, per exemple, en la llibertat de les persones físiques o morals de crear les seves pròpies institucions educatives, ⁴⁸ sense que hi hagi cap tracte discriminatori. Lògicament, l'elecció serà lliure només si es tenen els mitjans econòmics suficients per afrontar aquesta decisió. Per tant, el finançament s'ha d'orientar «cap als subjectes», i no «cap a l'objecte», com s'ha resolt als Estats

Units –ja ho hem esmentat– en el cas *Zelman*, que declara constitucional el programa dels xecs escolars.

Un finançament per a la igualtat en la llibertat ⁴⁹ d'aquells pares que no vulguin una educació neutral o, com ha assenyalat un autor, amb «vocació de neutralitat». ⁵⁰ Però convé insistir, una vegada més, que neutralitat no és sinònim de llibertat. Com assenyala González del Valle, es diu que en un país hi ha llibertat de premsa quan es permet que existeixin diverses publicacions, no quan s'imposa la neutralitat. En aquest cas, la neutralitat vindria a ser «el substitutiu menys dolent de la falta de llibertat». ⁵¹

UN «EMPOWERMENT RIGHT»

Per acabar, transcrivim un fragment del Comentari general a l'article 13 del Pacte de drets econòmics, socials i culturals: «L'educació és un dret humà i alhora un mitjà indispensable per realitzar altres drets humans; com a *empowerment right*, l'educació és el vehicle primari per mitjà del qual els adults i els nens socialment marginats poden sortir per si mateixos de la pobresa i aconseguir els mitjans per participar plenament en les seves comunitats». ⁵²

L'expressió *empowerment right* no té una traducció directa al català. Es pot entendre com un dret que concedeix poder a algú per fer quelcom amb responsabilitat; un *dret de drets* que permet accedir a una existència veritablement humana. ⁵³ Tanmateix, els drets culturals, entre els quals es troba el dret a l'educació, s'acostumen a qualificar com una «categoria subdesenvolupada» dels drets humans pel que fa al seu abast, al contingut jurídic i a la possibilitat de fer-los respectar. Aquests drets són menys tinguts o subestimats, fins al punt que l'avaluació anual de la Comissió de Drets Humans sobre l'aplicació a tots els països dels drets econòmics, socials i culturals gairebé no fa esment d'aquests últims i se centra més aviat en els econòmics i socials. Per aquest motiu, la Declaració i el programa d'acció de Viena (1993) van destacar la necessitat de fer «un esforç concertat per garantir el reconeixement dels drets econòmics, socials i culturals a escala nacional, regional i internacional».

¿Quins poden ser els mitjans més adequats per aconseguir aquest reconeixement més gran de l'educació com a *empowerment right*? Al meu entendre, cada país hauria d'aprofundir el concepte d'*identitat cultural*, per tal de garantir la promoció i una protecció eficaç del contingut essencial del dret corresponent. En aquest sentit, és absolutament discriminatori posar entre parèntesis la dimensió religiosa de la cultura, com una imposició de l'Estat per raons de neutralitat. Com s'ha exposat al llarg d'aquestes pàgines, les tendències actuals s'orienten més cap al respecte i la presa en consideració d'aquestes diferències, amb una actitud positiva per part dels poders públics. ⁵⁴

El Consell d'Europa
recomana als estats la
promoció de l'educació
sobre les religions en
particular com un conjunt
de valors

La diversitat cultural, la
multiplicitat d'identitats,
la varietat de confessions
religioses i els seus punts
de vista no poden ser
qüestions alienes al món
de l'ensenyament

D'altra banda, fóra convenient que existís una via jurídica més eficaç per a la protecció del dret a l'educació com a dret cultural, enfront de les possibles violacions per part dels estats. En aquest sentit, sembla una iniciativa interessant la possibilitat d'aprovar un protocol facultatiu al

Si hom aprofundeix en el concepte mateix d'educació, apareixen molts arguments que fonamenten la presència del factor religió en l'àmbit escolar

Pacte de drets econòmics, socials i culturals. La redacció d'aquest protocol va ser suggerida expressament a la Conferència Mundial sobre els Drets Humans, que va tenir lloc a Viena l'any 1993. Com el seu text estableix,⁵⁵ seria possible que els ciutadans d'un país o els diversos grups poguessin presentar demandes davant el Comitè de Drets Econòmics, Socials i Culturals per violacions d'aquests drets al seu país, una vegada exhaurits els recursos interns. En tractar-se d'un protocol facultatiu, només seria aplicable i vinculant en aquells estats que l'acceptessin expressament i, per tant, la seva eficàcia seria més aviat limitada, però almenys des del punt de vista teòric constituïria un avenç notable en la defensa dels drets universals.

Potser en aquest sentit seria bo que les autoritats competents del nostre país reforcessin l'òptica del dret a l'educació com un dret de llibertat, sense caure en les solucions del segle XIX que han resultat ineficaces.

NOTES

1. Segons els estudis promoguts per la UNESCO, dels 142 països analitzats, la meitat tenen prevista l'assignatura de religió com a matèria obligatòria, almenys en algun període dintre dels primers nou anys d'escolaritat, cf. «Education and Religion: The Paths of Tolerance», *Prospects, Quarterly Review of Comparative Education*, vol. XXXIII, 2, (2003), p. 139-217.
2. M. NOWAK, «The right to education», a M. NIJHOFF (ed.), *Economics, Social and Cultural Rights*, 1995, p. 196-197.
3. Per desenvolupar aquesta perspectiva històrica, cf. J. A. SOUTO, *Comunidad política y libertad de creencias*, Madrid, 1999, p. 415-420.
4. No tan sols a França, sinó també a gran part d'Europa, durant el segle XIX hi va haver una intencionalitat clara de qualificar les tasques educatives com a funcions exclusives de l'Estat; concretament, la doctrina hegeliana de la formació –*Bildung*– va contribuir a formar una idea de l'educació com a tasca política exclusivament estatal, que va ser assumida posteriorment pels totalitarismes nazi i marxista; cf. V. GARCIA HOZ, «Familia, vida y educación», *Cuestiones y respuestas*, X (1979), Madrid, 1979, p. 32 i seg.
5. Vid. *L'École de la République. La grande oeuvre de Jules Ferry*, Préface d'I. Herriot, París, 1931.
6. J. A. SOUTO, *op. cit.*, p. 440.
7. En aquella època, hi havia 17.000 alumnes escolaritzats als seus centres educatius; cf. A. MOLERO PINTADO, «Laicismo y enseñanza durante la Segunda República española», a D. LLAMAZARES (ed.), *Estado y religión. Proceso de secularización y laicidad. Homenaje a Don Fernando de los Ríos*, Madrid, 2001, p. 156 i seg.
8. *Íd.*, p. 162.
9. El maig de 2005 es va cercar el terme a la base de dades Westlaw. Sentència del Tribunal Constitucional núm. 101/2004 (Sala Primera), de 2 de juny; sentència del Tribunal Constitucional núm. 154/2002 (Ple), de 18 de juliol; sentència del Tribunal Constitucional núm. 128/2001 (Sala Segona), de 4 de juny; sentència del Tribunal Constitucional núm. 46/2001 (Ple), de 15 de febrer. Gairebé totes aquestes sentències citen la sentència del Tribunal Constitucional núm. 177/1996 (Sala Segona), d'11 de novembre.

10. En l'àmbit europeu, s'han donat solucions molt diverses a aquesta qüestió. A la comunitat francesa de Bèlgica, la qüestió del vestit a l'escola l'ha debatut el govern, però no s'ha pogut arribar a cap acord, de manera que cada escola pot actuar discrecionalment amb relació a aquest punt. A Holanda, la qüestió també ha estat objecte de debat; la tensió davant l'increment d'alumnes de diverses procedències culturals ha provocat que diverses escoles prohibissin que les nenes portessin el vel islàmic. Els tribunals han garantit als equips de direcció d'aquests centres educatius el dret a prohibir les peces de vestir que puguin interferir en el desenvolupament dels processos educatius; a Suècia, l'ensenyament és no confessional i s'orienta especialment perquè els alumnes descobreixin la seva singularitat com a individus. Pel que fa a la qüestió del vel islàmic als centres escolars, l'Agència Nacional Sueca d'Educació (NAE) va declarar que algunes escoles podien prohibir aquesta pràctica ja que la comunicació cara a cara és important per a un ensenyament i un aprenentatge adequats. En canvi, a Irlanda, les normes sobre la vestimenta dels alumnes depenen de cada escola i, en general, quan alguna peça de significat religiós està en desacord amb l'uniforme escolar, s'intenta arribar a un pacte entre el col·legi i la família. Aquest pacte pot consistir a dur conjuntament l'uniforme i la peça de vestir exigida per la confessió religiosa corresponent. També al Regne Unit, la *Race Relations (Amendment) Act* de l'any 2000 atorga una responsabilitat especial a les escoles perquè valorin l'impacte de les seves polítiques en els alumnes de minories ètniques, en els seus pares i en el personal. Es pretén que les escoles siguin sensibles a les necessitats de les diverses cultures, races i religions. Cf. EURYDICE EUROPEAN UNIT, *Integrating Immigrant Children into Schools in Europe*, Brussel·les, 2004, p. 55-56. Vid. també «Flux migratoires, immigration, altérité. Débats politiques et réponses européennes. Dossier», *La Revue Internationale et Stratégique*, 50 (2003).

11. Així, quan aquesta disposició es va aprovar, Chirac va afirmar que la laïcitat és una «pedra angular de la República», que «permet la coexistència harmoniosa de les distintes religions», «garanteix la llibertat de consciència», «protegeix la llibertat de creure o no creure» i «assegura a cadascú la possibilitat d'expressar i de practicar la seva fe pacíficament i lliure, sense l'amenaça que li imposin conviccions alienes». Discurs del 17 de desembre de 2003, amb motiu de l'aprovació de la Llei sobre l'ús dels símbols religiosos a l'escola pública.

12. Enfront d'una rígida laïcitat d'abstenció, Ricoeur defensa la possibilitat d'una laïcitat de confrontació, que permetés una distribució equitativa de la paraula, del discurs lliure en l'espai públic. Entén que l'escola, precisament perquè ocupa un lloc intermedi entre la societat civil i l'Estat, podria preparar els seus alumnes per a aquesta confrontació. Per tant, defensa una forma intermèdia de laïcitat, no ja de mera abstenció, sinó d'iniciació al debat. Concretament, assenyala que les comunitats religioses «haurien de tenir la responsabilitat de practicar de bona fe aquesta informació, i a això hi haurien de correspondre recíprocament els qui adopten la laïcitat com una convicció profunda i que neguen el dret de la tradició judeocristiana de participar també en el suport de la moral cívica. Desitjo que es desenvolupi una laïcitat positiva, feta d'informació pedagògica, i no tan sols una laïcitat d'abstenció», P. RICOEUR, a *Le Monde*, 11 de desembre de 2003.

13. Cf. J. FORNÉS, «La libertad religiosa en Europa», *Revista General de Derecho Canónico y de Derecho Eclesiástico del Estado*, 7 (2005), a: www.iustel.com.

14. L'any 1789, l'Assemblea Nacional va declarar l'expropiació de les propietats de l'Església catòlica, que es van vendre posteriorment a persones privades; el 1790, el Decret de Treillard va retirar el reconeixement oficial dels vots i va prohibir els vots religiosos en el futur; aquell mateix any, es va requerir a tot el clergat que fes un jurament de lleialtat, raó per la qual entre 30.000 i 40.000 clergues van fugir de França per evitar de ser arrestats o empresonats. L'any 1792, el clergat que havia estat empresonat a París fou assassinat a les cel·les de la presó; el 1880, el govern va publicar un decret d'expulsió de «congregacions» (específicament, els monestirs i els convents), i tres anys després de l'adopció de la Llei d'associacions de 1901 l'Estat francès es va negar a reconèixer personalitat jurídica a les congregacions, raó per la qual moltes escoles religioses van ser tancades i milers de monjos i monges se'n van anar de França a l'exili; el 1902, el primer ministre Émile Combes, un anticlerical ferotge, va declarar que tenia l'autoritat de nomenar els bisbes catòlics sense consultar el Vaticà; el 1904, el govern francès va publicar una llei que prohibia d'impartir ensenyament als membres de les congregacions religioses, i el 1905 la Llei sobre la separació de l'Església i l'Estat va expropiar tots els edificis de l'Església que s'havien construït abans d'aquell any. Cf. T. J. GUNN, «Mitos fundacionales: "libertad religiosa" en los Estados Unidos

Hi ha una unanimitat doctrinal respecte del paper de l'educació en la construcció d'una nova ciutadania, d'una cultura de pau i de comprensió internacional

y "laicidad" en la República Francesa», *Revista General de Derecho Canónico y de Derecho Eclesiástico del Estado*, 4 (2004), a: www.iustel.com.

15. DICCIONARIO DE LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, XXII ed. També ofereix altres acepcions: «2. Historia ficticia o personaje literario o artístico que condensa alguna realidad humana de significación universal. 3. Persona o cosa rodeada de extraordinaria estima.»

16. C. GONÍ, *Cuéntame un mito*, Barcelona, 2001, p. 9 i seg.

17. Cf. el document «The Oslo Global Meeting of Experts Teaching for Tolerance, Respect and Recognition in relation with Religion or Belief», 2-5 de setembre de 2004, a: www.portal.unesco.org, consultat el 25 de maig de 2005. Sobre la Conferència de Madrid, cf. M. J. GUTIÉRREZ DEL MORAL, *Tolerancia, educación y libertad religiosa: reflexiones en torno a la Conferencia Internacional de Madrid sobre la educación escolar*, Madrid, 2002.

18. L'informe sobre aquesta reunió està publicat a K. MARSHALL, R. MARSH, *Millennium Challenges for Development and Faith Institutions*, Washington, World Bank, 2003.

19. Vid. J. HITCHCOCK, *The Supreme Court and Religion in American Life*, vol. I: «The odyssey of the religion clauses», Nova Jersey, Princeton University Press, 2004, p. 123-148.

20. Vid. *Everson v. Board of Education*, 330 US 1, (1947), p. 15-16.

21. El grup estava format per 35 entitats, que van presentar una declaració l'abril de 1995 anomenada «Religion in the Public Schools: A Joint Statement of Current Law»; a partir d'aquest text, l'octubre d'aquell mateix any el Govern de Clinton va presentar el text de la guia «Religious Expression in Public Schools», juntament amb una explicació que es va enviar a cada família en forma de fullet amb preguntes i respostes, anomenada «A Parent's Guide to Religion in the Public Schools».

22. «Public schools can neither foster religion nor preclude it. Our public schools must treat religion with fairness and respect and vigorously protect religious expression as well as the freedom of conscience of all other students. In so doing our

public schools reaffirm the First Amendment and enrich the lives of their students», són les paraules de R. W. Riley a la carta de presentació que s'inclou a l'inici de la guia esmentada, en la versió modificada el 1998.

23. És especialment important la decisió del cas *School District of Abington Township v. Schempp*, 374 US (1963), p. 203-225.

24. 533 US 98 (2001) *docket number*: 99-2036. El Tribunal Suprem dels Estats Units va estimar que la restricció de l'escola violava els drets relatius a la llibertat d'expressió perquè impedia l'accés d'aquest club a participar en un fòrum restringit, a causa de la seva naturalesa religiosa. D'altra banda, també va considerar que era una discriminació contra el club a causa de la seva orientació religiosa.

25. Vid. J. E. RYAN, «The neutrality principle», *Education Next*, tardor de 2003, p. 28-35.

26. Els arguments actuals dels defensors dels xecs escolars sostenen que aquest sistema fomenta el lliure mercat en l'àmbit educatiu, mecanisme que ajuda a fer més eficient el sector públic. Es permet als pares la llibertat de triar el lloc on els seus fills poden rebre la millor educació i així poden escollir els valors i els ideals en els quals reben l'ensenyament. Amb els xecs no es poden excloure les escoles d'orientació religiosa, perquè seria una autèntica discriminació. A l'hora d'autoritzar la creació de programes de xecs escolars s'hauran de revisar les polítiques estatals que tinguin algunes clàusules com l'Esmena Blaine de 1875. Aquesta esmena la va voler introduir Ames Blaine a la Constitució dels Estats Units i era motivada per una certa tendència anticatòlica. Es va aprovar al Congrés per una majoria aclaparadora però no va ser aprovada al Senat. El text, que oferim en la versió original, deia: «No State shall make any law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; and no money raised by taxation in any State for the support of public schools, or derived from any public fund therefor, nor any public lands devoted thereto, shall ever be under the control of any religious sect; nor shall any money so raised or lands so devoted be divided between religious sects or denominations».

27. El Tribunal inferior, en aquest cas el Novè Circuit d'Apel·lació, havia considerat inconstitucional recitar la *Pledge of Allegiance*, perquè incloïa l'expressió *under God*: «Prometo fidelitat a la bandera dels Estats Units d'Amèrica, i a la República que representa una nació sota Déu, indivisible, amb llibertat i justícia per a tots».

28. *Official Gazette of the Council of Europe*, gener de 1999.

29. «Democracy and religion need not be incompatible; quite the opposite. Democracy has proved to be the best framework for freedom of conscience, the exercise of faith and religious pluralism. For its part, religion, through its moral and ethical commitment, the values it upholds, its critical approach and its cultural expression, can be a valid partner of democratic society. [...] Many conflicts also arise from mutual ignorance, the resulting stereotypes and, ultimately, rejection. [...] Education is the key way to combat ignorance and stereotypes. School and university curricula should be revised, as a matter of urgency, so as to promote better understanding of the various religions; religious instruction should not be given at the expense of lessons about religions as an essential part of the history, culture and philosophy of humankind».

30. El Comitè d'Educació del Consell d'Europa va aprovar el Projecte «Intercultural education and the challenge of religious diversity and dialogue» a final de setembre de 2002. El seu objectiu és produir material per als diversos agents polítics i professionals de tots els estats membres, més de quaranta al final de l'any 2004, per tal que es tingui en compte la diversitat religiosa en l'educació intercultural i alhora es revitalitzi el paper de l'educació cívica en l'àmbit europeu; CONSELL D'EUROPA, *Learning Democracy: Education Policies. Intercultural education: managing diversity, strengthening democracy*, Conferència Permanent de Ministres Europeus d'Educació, 21a sessió. Atenes, Grècia, 10-12 de novembre de 2003.

31. Cf. http://www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/education/Intercultural_education/Overview.asp#P82_11814.

32. La doctrina també ha considerat la necessitat de tenir en compte aquesta perspectiva: «Thus, the needs of citizenship education and responses to civil unrest in Britain, reactions to international terrorism in Europe, and attempts to apply codes of human rights globally, all invite forms of intercultural education which take full account of issues in religious diversity, promote communication and dialogue between pupils from different backgrounds, and foster social cohesion through the encouragement of tolerance, understanding and respect between peoples», a R. JACKSON, «Intercultural education and recent European pedagogies of religious education», *Intercultural Education*, 15 (2004), p. 6-7.

33. «Religion can never be confined to a private sphere, it has always a community dimension», a I. EIDSVÅG, *Synthesis of discussions in the group sessions at the Council of Europe's conference on «The religious dimension of intercultural education»*, Oslo, Noruega, 6-8 de juny de 2004, p. 2. Vegeu també www.oslocoalition.org.

34. No obstant això, com s'ha assenyalat, aquestes declaracions de principis tan generals es poden llegir com una justificació de polítiques estatals tan diverses com la francesa o la de qualsevol país que prevegi un ensenyament religiós confessional; per tant, no es pot parlar amb propietat d'un model europeu, d'una solució comunitària òptima amb referència a la neutralitat, a la laïcitat o a la possible presència de la religió en l'educació; cf. F. SCHWEITZER, «Europe – a challenge for religious education?», a P. SCHREINER, H. SPINDER, J. TAYLOR, W. WESTERMAN, *Committed to Europe's Future. Contributions from Education and Religious Education*, Münster, 2002, p. 101-105, especialment la p. 102.

35. G. DALLA TORRE, *Europa, quale laicità?*, Milà, 2003, p. 67.

36. A. FERNÁNDEZ, «Educación y libertad humana», *Documentos Oidel*, 9 de maig de 1998, www.oidel.ch.

37. COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, *General comment to art. 13, The right to education*, 08/12/99. E/C.12/1999/10, núm. 28, diu: «The Committee is of the view that this element of article 13 (3) permits public school instruction in subjects such as the general history of religions and ethics if it is given in an unbiased and objective way, respectful of the freedoms of opinion, conscience and expression. It notes that public education that includes instruction in a particular religion or belief is inconsistent with article 13 (3) unless provision is made for non-discriminatory exemptions or alternatives that would accommodate the wishes of parents and guardians».

38. En aquest mateix sentit s'expressa el *Comentari general del Comitè de Drets Humans de les Nacions Unides a l'article 18 del Pacte internacional de drets civils i polítics*, de 20 de juliol de 1993.

39. En el Dret espanyol, el Tribunal Constitucional, a la STC 86/1985, de 10 de juliol, accentua el caràcter de dret de llibertat del dret a l'educació, i considera que la seva dimensió prestacional deriva de l'article 27.4 CE i no de l'apartat

El respecte ple a la identitat cultural és absolutament incompatible amb l'exclusió de la dimensió religiosa, com si es tractés d'un aspecte divisible de la pròpia cultura

La determinació dels objectius de l'educació està molt lligada amb la idea que es tingui del paper que l'Estat ha de fer en la política educativa

1. El dret a l'educació implicaria no-impediment o intromissió del poder públic, tal com es desprèn de la jurisprudència del TEDH (sentència, de 23 de juliol de 1968, del cas del Règim lingüístic de l'ensenyament a Bèlgica).

40. Document de treball presentat pel senyor Mustapha Medí, a «Ejercicio de los derechos económicos, sociales y culturales. El ejercicio del derecho a la educación, incluida la educación en materia de derechos humanos», Naciones Unidas, Consell Econòmic i Social, 3 de juny de 1998, E/CN.4/Sub.2/1998/10. Sobre això, a l'estudi de Herbert Gintis publicat a la revista *Perspectivas* de la UNESCO es presenten amb objectivitat els arguments a favor i en contra de la llibertat d'ensenyament, i es compara la situació de l'ensenyament en altres sectors de la vida social en què entra en joc la competència entre els prestataris de serveis, competència que, en tot cas, supervisa l'Estat. H. GINTIS, «Libertad de elección escolar:

planteamientos y opciones», *Perspectivas*, vol. XXVI, núm. 4 (desembre de 1996). Ginebra: Oficina Internacional d'Educació de la UNESCO.

41. J. L. MARTÍNEZ LÓPEZ-MUÑOZ, «El art. 27 de la Constitución: Análisis de su contenido. Doctrina jurisprudencial. Tratados internacionales suscritos por España», a *Aspectos jurídicos del sistema educativo*, Madrid, Consejo General del Poder Judicial, 1993, p. 19.

42. Així ho recull l'article 27.3 de la Constitució, que garanteix el dret dels pares perquè els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions. És evident que aquest dret patern d'elecció no es pot oposar al centre privat, concertat o no, que tingui un ideari propi, ja que els pares no estan obligats a escolaritzar els seus fills en un d'aquests centres; l'elecció demostra una certa adhesió al seu ideari. En aquest cas, el dret s'exerceix abans de triar l'escola, mentre que si el centre d'escolarització és públic, el dret s'exerceix quan l'educand ja està escolaritzat. Només els centres públics

tenen l'obligació d'assegurar el pluralisme intern. Per a una visió actual del problema, *vid.* el llibre monogràfic A. V., *Educación y democracia. III Encuentros sobre educación en el Escorial (UCM). Curso organizado por la Fundación Europea Sociedad y Educación*. Madrid: Comunidad de Madrid, Conserjería de Educación, 2004.

43. «Tota persona té dret a l'educació. [...] L'educació ha de tenir per objecte el desenvolupament ple de la personalitat humana i l'enfortiment del respecte als drets humans i a les llibertats fonamentals. [...] Els pares han de tenir el dret preferent a escollir el tipus d'educació que s'ha de donar als seus fills», article 26 de la Declaració universal de drets humans.

44. «Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió. [...] Els estats partícips [...] es comprometen a respectar la llibertat dels pares [...] per tal de garantir que els fills rebin l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions», article 18 del Pacte internacional de drets civils i polítics.

45. «L'educació s'ha d'orientar vers el desenvolupament ple de la personalitat humana i del sentit de la seva dignitat, i ha d'enfortir el respecte pels drets humans i les llibertats fonamentals [...]. Els estats partícips [...] es comprometen a respectar la llibertat dels pares [...] d'escollir per als seus fills [...] escoles distintes de les creades per les autoritats públiques...», article 13 del Pacte internacional de drets econòmics, socials i culturals.

46. El nou Tractat de Constitució Europea ha dedicat diversos articles a aquesta qüestió. A més de reconèixer el dret dels pares a garantir l'educació i l'ensenyament dels seus fills d'acord amb les seves conviccions religioses, filosòfiques i pedagògiques (article II-74), la Unió es compromet a desenvolupar una educació de qualitat fomentant la cooperació entre els estats membres i, si és necessari, donant suport a l'acció d'aquests i completant-la (article III-82). A més, segons aquest últim article, la Unió ha de respectar «plenament la responsabilitat dels estats membres quant als continguts de l'ensenyament i l'organització del sistema educatiu, com també la seva diversitat cultural i lingüística».

47. «El dret a la llibertat d'ensenyament implica l'obligació dels estats membres de fer possible l'exercici pràctic d'aquest dret, fins i tot en l'aspecte econòmic, i de concedir als centres [privats] les subvencions públiques necessàries per a l'exercici de la seva missió, i el compliment de les seves obligacions en unes condicions iguals que les dels centres públics corresponents, sense discriminació respecte de les entitats titulars, els pares, els alumnes o el personal; tanmateix, això no impedeix que es demani a les escoles creades per iniciativa privada una aportació personal determinada que reflecteixi la seva pròpia responsabilitat i tendeixi a enfortir la seva independència.» (Resolució del Parlament Europeu, de 13 març de 1984, par. I. 9).

Cada país hauria d'aprofundir el concepte d'identitat cultural, per tal de garantir la promoció i una protecció eficaç del contingut essencial del dret corresponent

48. *Pierce v. Society of the Sisters of the Holy Names of Jesus and Mary*, 268 US 510 (1925). Aquesta decisió derogava una llei d'Oregon que establia l'obligatorietat d'assistir a les escoles públiques; la decisió ratificava el dret dels pares a triar el tipus d'educació que volien per als seus fills i també el dret de l'Estat a regular raonablement les escoles privades. També es reconeixia que aquesta llei limitava injustificadament l'autoritat dels pares en l'àmbit de l'educació dels seus fills.

49. F. COOMANS, «Clarifying the Core Elements of the Right to Education», a *The Right to Complain about Economic, Social and Cultural Rights*, Netherlands Institute of Human Rights, SIM, núm. 18, Utrecht, 1995, p. 23. Citació extreta de l'informe referit a la nota 41, cf. E/CN.4/Sub.2/1998/10.

50. Document de treball presentat pel senyor Mustapha Medí, a «Ejercicio de los derechos económicos, sociales y culturales. El ejercicio del derecho a la educación, incluida la educación en materia de derechos humanos», Naciones Unidas, Consell Econòmic i Social, 3 de juny de 1998, E/CN.4/Sub.2/1998/10.

51. En canvi, el professor Cimbalo entén que «el dret a la instrucció no es pot utilitzar per sostenir posicions ideològiques o religioses particulars, ni activitats empresarials protegides pel finançament públic: així s'introduirien en el mercat condicionaments basats en la llibertat d'empresa i s'afavoririen algunes confessions religioses respecte d'unes altres. D'això es deriva que la institució d'un sistema públic privat no tan sols desnaturalitzaria l'escola pública, sinó que significaria el final de la llibertat de l'escola privada, tal com és garantida actualment a la Constitució», G. CIMBALO, *La scuola tra servizio pubblico e principio di sussidiarietà. Legge sulla parità scolastica e libertà delle scuole private confessionali*, Torí, Giappichelli, 1999, p. 273.

52. A. FERNÁNDEZ MIRANDA, *De la libertad de enseñanza al derecho a la educación. Los derechos educativos en la Constitución española*, Madrid, Centro de Estudios Ramón Areces, 1988, p. 122 i 123.

53. J. M. GONZÁLEZ DEL VALLE, «La enseñanza», a A. V., *Derecho eclesiástico del Estado español*, Pamplona, 2004, p. 284.

54. COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, *General comment to art. 13, The right to education*, 08/12/99. E/C.12/1999/10, núm. 1.

55. «Of those educational objectives which are common to article 26 (2) of the Universal Declaration of Human Rights and article 13 (1) of the Covenant, perhaps the most fundamental is that "education shall be directed to the full development of the human personality"», COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, *General comment to art. 13, The right to education*, 08/12/99. E/C.12/1999/10, núm. 4. La paraula *empowerment* ha cobrat un nou sentit en el marc de les lluites de les minories i de les qüestions sobre igualtat de gènere.

56. Sobre el menysteniment dels drets culturals, *vid.* J. SYMONIDES, «Derechos culturales: una categoría descuidada de derechos humanos», a <http://www.unesco.org/jissj/rics158/symonidesspa.html#js29>.

57. NACIONES UNIDAS, CONSELL ECONÒMIC I SOCIAL, Document E/CN.4/1997/105, disponible a www.unhchr.ch.

En aquest sentit, és absolutament discriminatori posar entre parèntesi la dimensió religiosa de la cultura, com una imposició de l'Estat per raons de neutralitat